

Türk sufi triadası - Şeyx Əhməd Yəsəvi, Yunis İmrə, İmadəddin Nəsimi

Vaqif Aslan,

AYB Şəki bölməsinin sədri ADPU Şəki filialının baş müəllimi

(əvvəli ötən səylərimizdə)

Yunus İmrə ilə mürsədi Şeyx Tapdıq arasında baş verən bir əhvalatı açıqlayan rəvayətdə deyilir: - Babahlardan Tapdıq İmrə dərvəşi olduğu üçün ona :-Yunus, artık vaxtın erişmiştir. ... Elimdeki şu asayı atıyorum, - demiştir. ... Asa uçmuş, ta Yunusun doğduğu köye düşmüş. Yunus varmış, torpağa yüz sürüp teslim olmuşdur...

Bu rəvayətdə "əsanın uçub Yunus İmrənin doğulduğu kəndə düşməsi", şübhəsiz ki, onun doğulduğu kənddə dəfn edilməsinə işarədir. Yunus İmrənin Türkiyədə bir neçə, Azərbaycanda isə bir yerdə qəbrinin olması faktı onun doğru qəbrinin Qax rayonu Oncallı kənd Oğuz qəbristanlığında olmasına şəhadət verir.

Yunus İmrə yaradıcılığında qürbət və qəriblik mövzusunun geniş yer tutması çox çarpıcıdır. O, "Gəzdim Urum ilə Şamı, Yuxarı elləri hamı" deyərək dərvəş həyatı keçirdiyini - qəribliyini etiraf edən, yağı kimi qarşısında sinə gərən qarlı dağa "Mən yarımından ayrı düşdüm, sən yolunu bağlarmısan", salxım-salxım duran buludlara "Saçın hörüb mənim üçün için-için ağlarmısan", axan göz yaşlarına "Gözlərimin qanlı yaşı, irmaq olub çağlarmısan", sinəsini dəlib çıxmaq istəyən ürəyinə, söz eşitməyən, ipə-sapa yatmayan könlünə "Daşdın yenə dəli könül, sular kimi çağlarmısan" sualını verən və nəhayət, "Neylim əlim çatmaz yarə, bulunmaz dərdimə çarə, Oldum elimdən avarə, məni burda saxlarmısan" deyərək Tanrısına üz tutan, sonra da evi-eşiyi, yurdu-yuvası gəlib gözlərinin qabağında duran, yuxusuna girən sevgilisinə müraciətlə "Əsridi Yunusun canı, yoldayam illərin kanı. Yunus düşdə gördü səni, sayrumusan, sağlarmısan" şəklində sözlərini tamamlayan qəribdir:

**Bir gərib öldü deyərlər,
Üç gündən sonra duyurlar.
Soyuq su ilə yuyurlar,
Böylə qərib mənim kimi.**

(Bax, Yunis İmrə.Güldəstə. Şeirlər. Bakı, "Yazıçı", 1992. S.211.)

Və ya

**Qalalı şəhrinmi qaldı?
Ya namus, arınımı qaldı?
Qürbətdə yarınımı qaldı?
Neyçün ağlarsan, bülkül, hey?!**

(Bax, Yunis İmrə.Güldəstə. Şeirlər. Bakı, "Yazıçı", 1992. S.223.)

Elə bu misallardakı məzmununa diqqət yetirək. "Qürbətdə yarınımı qaldı" sualına gəldikdə isə, təbiidir ki, sufiyanə şəkildə belə bir sual verilə və yaxud "yarın qürbətdə qaldı" deyilə bilməz. Çünki ona yar olan Allah daim onunladır. Məncə əlavə şərhə ehtiyac yoxdur. Söhbət dünyəvi qəriblikdən gədir.

Azərbaycanda olarkən 2010-cu il 17 avqust tarixində Türkiyə Cümhuriyyətinin o zamankı Prezidenti Abdullah Gülün, daha sonra Türkiyə Cümhuriyyətinin o zamankı Baş naziri və indiki Prezidenti Rəcəb Tayyib Erdoğanın və başqalarının məhz bu yerdə Yunus İmrənin qəbrini ziyarət etməsi yuxarıda deyilənlərin doğruluğuna dəlalət edir. Yunus İmrə həm də "Bu fənada bir gəribsən, gülme, gülme, ağla, könül" deyərək heç vaxt qərib olmayacağı axirət dünyasına üz tutan, "haqdan enən şərbəti içən, qüdrət dənizini keçən, ... quru ikən yaş olub, ayaq ikən baş olub, qanadlanıb quş olub uçan" qəribdir.

Unutmayaq ki, irfani ədəbiyyat türk təfəkkürü və ruhu ilə yoğrulduqca dini və dünyəvi görüşlərin sintezi kimi inkişaf etməyə başladı. Musəvilikdən, İsevilikdən və Məhəmmədilikdən çox-çox əvvəl soy-kökünü "Günəş şüasında", "Ay işığında", "Qaba ağacda", "Tülü quşun yavrusunda", "Qağan aslanda", "Göy bürüdə" gərən türk (Təbiidir ki, müxtəlif millətlərdə soy-kökə baxış müxtəlif ola bilər) Yaradanı və yaradılanı, özünü və dünyanı dərk etməyi kamillik hesab edirdi. Türk sufizmindəki "Kamil İnsan" konsepsiyası məhz buradan qidalanırdı və onun kökü çox-çox dərinlərdə idi. Avroədəbiyyatşünaslığın ən yeni saydığı modern ədəbiyyatdakı dekadentizm, irrealizm, sürrealizm, kubizm, dadaizm, eqzistensializm, abstraksionizm əlamətləri və modernin davamı olan postmodern ədəbiyyatdakı digər göstəricilər farsçada Cəlaləddin Rumi, türkcədə Yunus İmrə yaradıcılığında öz əksini lap çoxdan tapmışdı. İndi Batı elmi və Batı fəlsəfəsi də dünyanı dərk etmək üçün insanın əvvəlcə özünü dərk etməsinin zəruri olduğunu etiraf edir və "super insan" fəlsəfəsini ortaya atır.

Görünür ki, fəlsəfi düşüncələr də bumeranq kimidir -onların da atılma və qayıtma zamanları vardır. Budur, bundan neçə yüz il əvvəl Yunus İmrənin üzünü bütün dünyaya tutub:

Ondan gözəl nə vardır?

**Hər kəs dərk edə özün.
Özünü bilən adam
Olar hamıdan üstün.**

(Bax, Yunis İmrə.Güldəstə. Şeirlər. Bakı, "Yazıçı", 1992. s.150.) səkində dediyi sözlər indi bumeranq kimi özümüze qayıtmaqdadır.

Ünlü ədəbiyyat uzmanı Ahmet Kaytançının "Gerçi Mevlana gibi Yunus Emre de hiç bir tarekatın dar sınırlarına tıkilamaz" (Ahmet Kabaklı.Türk edebiyatı. II c. İstanbul,1997.s.309.;) fikrinə qüvvət olaraq, onun bütün xalqlara və millətlərə eyni sevgi ilə yanaşdığını göstərən "Yetmiş iki millətə kurban ol aşık isen" sözlərini misal gətirirəm.

Böyük sufi Yunus İmrə insanlığa xələl gətirəcək hər hansı bir hərəkəti günah saymış, məzhəb-məzhəb, təriqət-təriqət, inanc-inanc bölünməkləri bəs deyilmiş kimi, üstəlik təbəqə-təbəqə ayrılmaqları insanların (Çox təəssüf ki, indi də belədir) biri-birinə zillənən qanlı baxışlarını, qıcanmış dişlərini gördükcə dünyaya göz dikənlərin korluğuna acımışdır. Xristianlığına salan xristianlar, yəhudiliyinə salan yəhudilər, müsəlmanlığına salan müsəlmanlar, büt-pərəstliyinə salan büt-pərəstlər dünyasına baxdıqca, az qala, axır zamanın olduğunu zənn etmişdir:

**İşidin, ey ulular, ahır zaman olmuştur.
Sağ müslüman seyrekdir, o da güman olmuştur.**

**Danışman okur tutmaz, derviş yolun gözetmez.
Bu halk ögüt istemez, ne sarp zaman olmuştur.**

**Gitti beyler mürveti, binmişler birer atı,
Yediği yoksul eti, içtiği kan olmuştur.**

**Birbirin yavuz sanır, ettiği kalır sanır,
Yarın məşhər gününde işi yaman olmuştur.**

**Ey Yunus, imdi senin aşk ile keçə günün,
Sevdiğin çünki senin canına can olmuştur.**

(Bax. Ahmet Kabaklı.Türk edebiyatı. II c. İstanbul,1997.s.340.)

Yunus İmrəyə görə, olur gündən ölür günə qədər olan zaman kəsiyi bir ayı, "əcəl hökmü gələn gündən qiyamətə qədər" olan zaman kəsiyi isə bir ayıdır. Anlardan başlayıb bir gecə və bir gündüz ölçüsündə olan zaman kəsikləri şəkində başlanğıcına və sonuna görə təkcə Yaradana məlumdur.

Yunus İmrənin divanı ölümündən 118 il sonra Mahmud Mustafa bin Xan adlı bir şəxs tərəfindən tərtib edilmişdir. Bu divan 412 şeirdən ibarət olmuşdur. Onu prof. F. Köprülü və prof. Abdulbaqi Gölpınarlı nəşr etdirmişlər. Rəvayətə görə, onun 3 min şeiri var imiş. Necə olursa, bu şeirlər Şirvanlı Molla Qasımın əlinə keçir. O, şeirləri oxuyub şəriətə uyğun gəlməyənlərini yandırarmış, yorulduğu üçün 1000 dənəsini də suya atıbmiş. Birdən "Dərviş Yunus, bu sözü əyri-büyrü söyləmə. Səni sığaya çəkən bir Molla Qasım gəlir" beyti onun diqqətini cəlb edir. Təəssüf ki, bu zaman onun əlində Yunus Əmrənin təkcə min beyti (Ətraflı məkumat üçün bax.Salman Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, "Avrasiya press", 2006. Səh.363., Maarifə Hacıyeva. Yunus İmrə və Molla Qasım."Ədəbiyyat qəzeti". 28 noyabr 2008-ci il.) qalmış imiş.

Yunus İmrə yaradıcılığı özündən sonrakı ədəbiyyata təkcə forma və struktur baxımından deyil, həm də mövzu və məzmun baxımından da təsir göstərmişdir. Bu mənada Yunus İmrə yaradıcılığının İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayıl Xətai yaradıcılığına təsiri inkar edilməzdir. Zarafat deyil, burada söhbət Yunus İmrəyə xas olan "ağılları çaşdıran, dəryaları daşdıran, gözləri qamaşdıran qüvvətli bir eşq"dən (Bax. Yunis İmrə. Güldəstə.Şeirlər. .s.71-72.) gedir.

Dini, elmi və ədəbi düşüncənin daha yuxarı qatına qalxmaq imkanı yaradan və ən yüksək idrak mərhələsinə gedən yol tarixən həm də irfani ədəbiyyatdan keçmişdir desəm, Azərbaycanda sovet dönəmində heç vaxt etiraf edilməmiş bir həqiqəti etiraf etmiş olaram.

Bu ədəbiyyat qənaətlər və nəticələr ədəbiyyatıdır. Yunus İmrə bir dəfə "Bilirim seni, yalan dünyasın . Evliyaları alan dünyasın. Kaçan kurtulsa, kuş kurtulardı, Şahin kanadın kıran dünyasın. Sevdiiyim aldın, beni ağlattın. Dönüp yüzüme gülən dünyasın" deməklə bu günə qədər ən sünlü şairlər və aşıqlar "Yalan Dünya" şeirləri yazmaqdadırlar.

(ardı növbəti sayımızda)